

50. J.F. Smith, a.w., pp. 82v.
 51. Voor deze indeling en terminologie zie *Leer en Verbonden*, afd. 76.
 52. McConkie, a.w., p. 784.
 53. Dit gebruik gaat terug op Joseph Smiths openbaringen uit 1842 – zie *Leer en Verbonden*, afd. 124, 127 en 128.
 54. Decoo, a.w., pp. 76v.
 55. In menig ander opzicht is van gelijke voorwaarden en kansen geen sprake: mannen gaan voor vrouwen, gehuwden voor ongehuwden en verworven voorrechten lopen in het hiernamaals door.

De Mormonen: ideologie en praktijk

Wouter E.A. van Beek

Al zijn de Heiligen der Laatste Dagen wel een religieuze beweging in Nederland, zij vormen allerminst een strikt Nederlandse kerk. Anders dan de vele religieuze groepen die vanuit Europa, door vervolging gedreven, naar Amerika zijn geëmigreerd, heeft het 'Mormonisme',¹ in Amerika ontstaan, de oceaan in omgekeerde richting overgestoken. Dit moge ook voor andere bewegingen gelde zoals de Zevendedagadventisten of de Jehovah's Getuigen, maar in het geval van de Mormonen heeft Amerika een veel belangrijker theologische plaats dan in andere christelijke kerken. Het is het 'beloofde land', het 'Zion van de laatste dagen'. Onze beschrijving van de Mormonen zal zich daarom in eerste instantie richten op Amerika. Daar heeft deze vorm van Christendom met haar karakteristieke kenmerken haar oorsprong.

Openbaring

De officiële naam van de mormoonse kerk is 'Kerk van Jezus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen'; met 'heiligen' wordt niet anders bedoeld dan 'lede van de kerk', conform het nieuwtestamentische gebruik van die term. De zinsnede 'laatste dagen' weerspiegelt de kern van de boodschap en prediking: wí leven, claimt de kerk, in de laatste dagen vóór de wederkomst van Jezus Christus. Als voorbereiding op die wederkomst is de kerk zoals die oorspronkelijk in het begin van onze jaartelling was georganiseerd, weer hersteld, zij het met toevoeging van nieuwe elementen. Die herstelling wordt gezien als een nieuw begin, waarin door rechtstreekse openbaring zowel de boodschap van het evangelie, de autoriteit om deze uit te dragen, als de structuur en organisatie van de kerk opnieuw op aarde werden gebracht. Een dergelijke stellingname impliceert dat zulks nodig was; volgens de Mormonen zijn de vorm en inhoud van het oorspronkelijke Christendom in de loop van de geschiedenis ingrijpend veranderd.

De start van de kerk en de belangrijkste laterdaagse openbaringen zijn onverbreekbaar verbonden met de persoon van Joseph Smith jr. Een controversieel figuur, 'voor Protestanten een aanstoot, voor Katholieken een dwaasheid'. De

1820, meldt hij in zijn eigen geschriften, kreeg hij een goddelijke manifestatie waarin hem de herstelling van de kerk en zijn rol daarin werden aangezegd. Vanaf dat moment, zij het eerst met grote tussenpozen, ontving Joseph Smith openbaringen. Eerst handelden deze over het *Boek van Mormon*, later over de leer en organisatie van de kerk, die in 1830 formeel werd georganiseerd. Daarna volgden de openbaringen elkaar in snel tempo op, tot Smiths dood in 1844. In de periode van 1827 tot 1844 dicteerde Smith de Engelse tekst van het *Boek van Mormon*, stelde hij meer dan honderd andere openbaringen op papier, schreef een autobiografie, stichtte een kerk, werd vrijmetselaar, bouwde een stad, werd generaal, begon een politieke carrière en werd vermoord. Voor de heiligen is hij allereerst de 'Profeet', waarmee hij onder de profeten die hem zijn opgevolgd een speciale plaats inneemt: hij is de stichter en grondlegger, hij is de grote openbaarder van de laatste dagen. Door de bestrijders van het Mormonisme werd hij als een oplichter afgeschilderd, terwijl de heiligen hem praktisch onfeilbaar verklaarden. Pas de laatste tijd zijn de gemoederen zover bedaard dat een objectiever, menselijker beeld van Joseph Smith gevormd kan worden (Shipps 1984; Arrington & Bitton 1979; Allen & Leonard 1976; O'Dea 1957). Dat daar anderhalve eeuw voor nodig was toont welke furie hij opriep bij zijn bestrijders, en welke absolute loyaliteit bij zijn volgelingen.

De expanderende kanon: het Boek van Mormon en andere geschriften

Weinig geschriften hebben zoveel felle polemieken opgeroepen als het *Boek van Mormon*. De aanleiding hiervoor is duidelijk. Zowel in inhoud als in oorsprong staat het boek apart. Zoals het verhaal wil is het afkomstig van gouden platen die slechts aan enkele intimi werden getoond, geschreven in een onbekende taal in een schrift dat niet leesbaar was, en is het vertaald door 'inspiratie en openbaring'. En dat alles in een verrassend korte tijd (na wat startproblemen is het grootste deel van de 275.000 woorden in drie maanden gedikteerd, History 1: 32). Zo brengt het bestaan van het boek een scheiding der geesten, aangezien de aanvaarding ervan een zaak van geloof is. Inhoudelijk is het boek de geschiedenis van een migrantengroep uit het Israël van vlak vóór de ballingschap. Enkele families gingen scheep vanaf het Arabische schiereiland, vestigden zich in het beloofde land en groeiden uit tot een volk, de zogenaamde 'Nephieten'. Onderlinge strijd en wedijver leidden tot een splitsing, waarbij het 'afvallige' deel bekend staat als 'Lamanieten'. Het merendeel van het *Boek van Mormon* bestaat uit de religieuze geschiedenis van de Nephieten: de profeten die hen geleid hebben, hun oorlogen tegen omringende groepen en uiteindelijk de verschijning van Jezus Christus na zijn opstanding. Tevens verhaalt het boek van een andere migratie, die van de 'Jaredieten', die anderhalf millennium eerder de oceaan overstaken naar de Nieuwe Wereld, ten tijde van de torenbouw van Babel.

Het boek is ingewikkeld opgebouwd. Het is een compilatie van vele geschriften, waarbij de redacteur, de profeet Mormon die in de vierde eeuw na Christus het einde van zijn volk meemaakte, meer streefde naar een religieuze boodschap dan naar een historisch overzicht. De basisstructuur van het boek is analoog aan

de Koningen/Kronieken-parallelle. Eén deel – de zogenaamde kleine platen – bevat voornamelijk religieuze geschriften, met profetieën en vermaningen van verschillende profeten. Hierin staan ook lange stukken Jesaja geciteerd, waarbij Smith de tekst van de King-Jamesvertaling, op kleine wijzigingen na, volgde. Het tweede deel, de zogenaamde grote platen, heeft een meer politiek-historisch karakter, al bevat het nog tal van religieuze boodschappen. De kleine platen zijn als historisch eerste deel voor de grote platen geplaatst. Een redactioneel commentaar, de 'Woorden van Mormon', verbindt beide delen. Na de grote platen volgt dan de geschiedenis van de Jaredieten; het geheel wordt afgesloten met een afscheidswoord van Moroni, de laatste profeet van het volk.

Al met al scheidt het *Boek van Mormon* voor de niet-Mormoon een probleem: als men niet kan geloven dat het door openbaring is gegeven, waar komt het dan wel vandaan? Verschillende theorieën zijn hierover geopperd, maar erg sterk zijn ze geen van alle. Het langst heeft de zogenaamde Spaulding-hypothese het uitgehouden, namelijk de theorie dat Joseph Smith een bestaand manuscript, geschreven door de heer Spaulding, als model voor zijn verhaal had gebruikt. Met het terugvinden van het betreffende manuscript is echter een definitief einde gekomen aan deze theorie als serieuze hypothese.² Gezien de zeer lacunaire feitelijke ondersteuning van deze theorie moet haar hardnekkigheid (het manuscript werd pas zestig jaar later teruggevonden) verklaard worden uit het onvermogen om auteurschap op een andere wijze te verklaren. Het is een complex boek, binnen zeer kort tijdsbestek geproduceerd door een jongeman met weinig scholing, dat handelt over een ver gebied met een onbekende cultuur. Tegenwoordig beschouwen de meeste wetenschappers die zich met het Mormonisme bezighouden – zoals antropologen, archeologen en filologen – de vraag wie de auteur is, dan ook als onoplosbaar. Daarmee erkennen zij impliciet of expliciet Joseph Smiths auteurschap (Hansen 1981). Men neigt er veeleer toe de tekst op zich te beschouwen, zonder zich met de vraag naar de oorsprong te vermoeien (Arrington & Bitton 1979; Decoo 1983).

Het *Boek van Mormon* is behalve een religieus ook een historisch document, duidelijk plaatsbaar in de geschiedenis. Historisch is de aandacht binnen het boek zeer ongelijk over perioden verdeeld. Het tijdvak van halverwege het derde millennium voor Christus tot 600 voor Christus beslaat één boek (vol oorlogen en geweld!), terwijl de enkele jaren na het vertrek uit Jeruzalem zeer uitgebreid worden beschreven. In het nieuwe land (Amerika) ligt de historische nadruk op de periode van 74 voor tot 33 na Christus, en op het einde van de Nephietische beschaving tussen 360 en 385 na Christus. Wel is de jaartelling continu over een periode van bijna 1000 jaar, vanaf 600 voor tot 400 na Christus. Vanuit dit gegeven is de vraag naar de geografische lokatie cruciaal. In het *Boek van Mormon* wordt tussen de vermaningen door vrij veel over de omgeving vermeld. Het reisverslag op het Arabische schiereiland geeft genoeg informatie om het traject in de Oude Wereld te volgen, zoals ook de culturele parallellen met de toenmalige culturen duidelijk zijn (Nibley 1952, 1964, 1970). Met de Nieuwe Wereld is dat lastiger. Waar woonden de Nephieten? Hoewel het Amerikaanse continent voor de Mormonen theologisch belangrijk is, zijn hierover binnen de kerk geen

intern gezaghebbende uitspraken gedaan, ook niet door Joseph Smith. Doordat de archeologie op dit type vragen moeilijk eenduidige antwoorden kan geven, heeft het tot de publikatie van een werk van Sorensen (1985) geduurd voordat er van een duidelijke geografie van het *Boek van Mormon* sprake was. De communis opinio is thans dat het gebied van de Nephieten lag in Zuid-Mexico en Noord-Guatemala, ten zuiden van de landengte van Tehuantepec, een gebied van ruwweg 150 bij 350 kilometer beslaand. Deze lokatie en de bijbehorende culturen van dat tijdperk geven, naar de huidige stand van zaken van de archeologie, een redelijke overeenstemming met de beschrijvingen in het *Boek van Mormon*.

Het *Boek van Mormon* moge het meest omstreden mormoonse document zijn, het is niet de enige toevoeging aan de bestaande Schriftuur. Twee bundels met teksten van latere openbaringen behoren eveneens tot wat de Mormonen de 'Standaardwerken' noemen, de Schrift. Naast de Bijbel en het *Boek van Mormon* zijn dat *Leer en verbonden (Doctrine and Covenants)* en *De parel van grote waarde (Pearl of Great Price)*. *Leer en Verbonden* is een collectie openbaringsteksten, voor het merendeel gegeven bij monde van Joseph Smith. Zij bevatten aanwijzingen en richtlijnen voor het bestuur van de vroege kerk (periode 1830-1844), visioenen over het hiernamaals en explicaties over leerstellige zaken. Tevens bevat nr. 89 van deze openbaringen het zogenaamde 'Woord van Wijsheid', de leefregel dat de heiligen zich van sterke drank, 'hete dranken' en tabak dienen te onthouden. *De Parel van Grote Waarde* bevat de geschiedenis van Joseph Smith en openbaringen naar aanleiding van enkele Bijbelboeken (over de 'laatste dagen'). Centraal staan vertalingen van stukken papyri die tijdens de Nauvoo-periode in Joseph Smiths bezit waren geraakt. Deze bevatten scheppingsverhalen, te weten uitgebreidere varianten op Genesis (Nibbley 1975).

Alle standaardwerken hebben voor de Mormonen schriftuurlijk gezag, en vormen voor hen één samenhangende kanon. In een van de Arikelen des Geloofs (een korte, puntsgewijze opsomming van de belangrijkste geloofselementen) staat expliciet vermeld dat men alle Schriftuur als goddelijke openbaring aanvaardt, waarbij in het geval van de Bijbel de proviso wordt gemaakt 'mits goed ertaald' (overigens maken de Mormonen gebruik van de vigerende Bijbelvertalingen: de King James voor wat betreft het Engels, de NBG-vertaling in Nederland). Met deze vier boeken is echter de kanon geenszins gesloten. Ten eerste aan de Mormonen ervan uit dat men nog niet in het bezit is van alle geschriften uit het verleden. Van het *Boek van Mormon* is volgens de traditie slechts een derde vertaald (het andere deel was verzegeld, en kon door Joseph Smith gezien noch vertaald worden). Verder moeten er nog verslagen komen van de stammen van Israël die nog in verstrooiing zijn. Ook zij hebben hun profeten (en profetessen); hun geschriften zullen te zijner tijd bij de bestaande worden gevoegd. Het is essentieel voor de mormoonse vorm van Christendom dat 'God blijft reken tot Zijn kinderen', en dat er door de profeten die na Joseph zijn gekomen, voortdurend nieuwe openbaringen kunnen worden toegevoegd. Enkele openbaringen in *Leer en Verbonden* kunnen daarvan als voorbeeld dienen: zo is

er één van Brigham Young (de opvolger van Smith), één van Wilford Woodruff (over de afschaffing van de gewraakte polygamie, in 1890), en één van Joseph F. Smith (een nakomeling van Josephs broer Hyrum) over de verlossing van de doden. De meest recente is gegeven door Spencer W. Kimball, de voorlaatste profeet, in 1978, waarin het priesterschap toegankelijk gemaakt wordt voor alle mannen. Al met al gaat het tot dusver om kleine toevoegingen en modificaties, en kunnen de huidige mormoonse standaardwerken beschouwd worden als een halfgesloten kanon. Van nieuwe openbaringen wordt verwacht dat zij passen binnen de bestaande kaders, vorige openbaringen niet weerspreken, en geen ingrijpende doctrinaire veranderingen teweeg brengen. Net als de aan Smith gegeven openbaringen, handelen zij enerzijds over doctrinaire kwesties, en anderzijds over lopende problemen. De openbaring over het priesterschap maakte een eind aan het verbod om negers het priesterschap te verlenen. Deze regel, zeer onduidelijk schriftuurlijk onderbouwd, had binnen en buiten de kerk veel problemen opgeroepen (Whyte & Whyte 1980). Gezien de publieke opinie, de kritiek van de intelligentsia binnen de kerk en niet in het minst gezien de praktische problemen die het gaf met name in verband met de groei van de kerk in Zuid-Amerika, was verandering nodig. De mormoonse gemeenschap haalde opgelucht adem toen deze uiterst onpopulaire regel bij openbaring werd afgeschaft.

Organisatie

Organisatie is in zekere zin 'the hallmark of Mormonism'; naast de ideologische adaptatie heeft vooral hun organisatie de Mormonen in staat gesteld de vele problemen te overleven, zoals de vervolgingen, de overgang van lokale naar Amerikaanse kerk, en nu de transitie van Amerikaanse naar wereldkerk. De ideologie luidt dat de organisatie gelijk is aan die van de kerk van Christus aan het begin van de jaartelling. Zijn de beginselen van de organisatie misschien dezelfde als vanouds, de huidige ingewikkelde structuur is ver uitgegroeid boven de oorspronkelijke, zowel de vroeg-christelijke als die van omstreeks 1840. Op zich spreekt dat vanzelf: de leiding van een miljoenenkerk vergt uiteraard meer dan die van de paar duizend bijeenwonende leden in de tijd van Joseph Smith.

De efficiency van het ecclesiastische apparaat bleek bijvoorbeeld toen in 1983 Salt Lake City en omstreken door overstromingen werden getroffen. Na de eerste waarschuwingen aan de bisschoppen waren er binnen het uur duizenden vrijwilligers op de been, gewaarschuwd en gemotiveerd door de kerkelijke communicatiekanalen. Hetzelfde gebeurde bij de ramp met de Teton-dam in Idaho, 5 juni 1976. Na het alarm waren binnen drie uur karavanen vrachtwagens met kleding, voedsel en andere benodigdheden onderweg van het Welfare Square in Salt Lake City naar het noorden.

De heiligen in Amerika genieten van dit soort efficiënte collectieve hulp, waarin zij samen schouder aan schouder de omstandigheden de baas worden. Dergelijke hulp is doorgaans in-group gericht, bestemd voor eigen leden. Zij zien zich namelijk primair als volk, meer dan als denominatie. Zij vormen een

wel een stam met een gefixeerde politieke structuur. De organisatie binnen de kerk heeft namelijk een hiërarchisch karakter met een typische top-down karakteristiek, een theocratie (al wordt die term weinig gebruikt). In Etzioni's termen een "T"-structuur: charisma geconcentreerd in de top van de hiërarchie, waarin de beslissingen over algemene doelen worden genomen; lagere echelons zijn verantwoordelijk voor middelen en uitvoering (Etzioni, in Beckford 1975: 85-86).

De top van de kerk wordt gevormd door een college van vijftien mannen, die allen als 'profeten, zieners en openbaarders' worden beschouwd. Drie van hen, de profeet en zijn twee raadgevers, vormen het 'Eerste Presidium'. De overige twaalf vormen het 'Quorum der Twaalf Apostelen', ook wel 'Raad der Twaalf' genoemd. Opvolging in het profetenambt geschiedt op basis van anciënniteit in het college. In de Raad der Twaalf is de oudste in functie de president van het Quorum. De huidige profeet is Ezra T. Benson, ooit staatssecretaris van landbouw in het kabinet van Eisenhower. Hij is sinds 1943 lid van het Quorum. Inclusief Joseph Smith zijn elf profeten hem voorgedaan.

Onder hen functioneert het 'Eerste Quorum van Zeventig': in principe 70 mannen die eveneens als 'Algemene Autoriteit' (leider over de gehele kerk) door de leden (dienen te) worden erkend. Hun taak is naast beleidsbepaling vooral een uitvoerende. Sinds een paar jaar worden ook zij voor een beperkt aantal jaren benoemd, waar dit vroeger een roeping voor het leven was. Zij vormen de tempelbesturen of de presidia in de grote kerkprovincies die zelfs gedeelten van een continent beslaan. Zo bestaat de kerk in Europa uit de gebieden 'Britse eilanden (plus Afrika)', 'West-Europa' en 'Scandinavië'.

Beneden dit algemeen bestuurlijke niveau worden alle ecclesiastische taken op part-timebasis vervuld. Een belangrijke bestuurseenheid is de 'ring', de kerkprovincie. Deze omvat tussen de 4 en 15 lokale gemeenten (zie noot 1). De leiding van de ring is gestructureerd naar het model van de Raad der Twaalf: een president ('ring president') met twee raadgevers, en een college van twaalf met een vooral uitvoerende taak. De lokale congregaties worden 'wijk' (ward) genoemd als ze groot genoeg zijn voor bestuurlijke zelfstandigheid (in Europa 100 tot 200 leden, in de VS tot 800 leden) of 'gemeente' als ze kleiner zijn. Groeit een wijk boven dat niveau, dan wordt zij gesplitst. Aan het hoofd van een wijk staat een 'bisschop', bij een gemeente een 'gemeentepresident', telkens met twee raadgevers.

Belangrijk is voorts de organisatie van 'de priesterschap', waarmee in principe alle mannen worden aangeduid. Bij de Mormonen betekent de uitdrukking 'het priesterschap aller gelovigen' dat alle mannen die daartoe waardig zijn, het priesterschap ontvangen. Dit wordt gezien als een gedelegeerde goddelijke macht, de 'macht en autoriteit om in Christus' naam te handelen'. Het is de bedoeling dat elke man dit ontvangt, niet als een speciale gunst of voorrecht, maar als de vervulling van een 'geboorterecht'. Binnen dit priesterschap worden er twee graden onderscheiden. Het lagere of 'Aäronische' priesterschap is bestemd voor jongers van 12 t/m 17 jaar, en omvat de bediening van 'materiële zaken', waaronder de bediening van het (wekelijks) Avondmaal en

de doop. Het hogere of 'Melchizedekse' priesterschap is bestemd voor alle mannen van 18 jaar en ouder, en omvat de bediening van 'geestelijke zaken', zoals de zalving van zieken, het verlenen van de gave van de Heilige Geest na de doop, het kerkbestuur en alle tempelrituelen. Deze mannen zijn, ongeacht hun overige taken, in zogenaamde 'quorums' georganiseerd, groepen met een vaste getalsgrootte, geleid door een president en twee raadgevers. Hun basistaken zijn het verrichten van zendingswerk, genealogie, huisbezoek en welzijnszorg (het zorgen voor het materieel welzijn van de leden). In het bovengenoemde voorbeeld van de ramp van 1983 in Salt Lake City werden de werkzaamheden gecoördineerd en uitgevoerd door de lokale priesterschapsquorums.

Onder de paraplu van dit basisbestuur functioneert een groot aantal aanvullende organisaties, vaak 'hulporganisaties' genoemd. Deze behelzen onder meer een organisatie voor de vrouwen, voor de zondagsschool (waaraan ook volwassenen deelnemen, zie onder) en voor elke belangrijke leeftijdscategorie: jeugd tot 12 jaar, jeugd tot 18 jaar, ongehuwde volwassenen tot 30 jaar, jonggehuwden. Verder telt een wijk organisaties voor muziek en zang, voor speciale activiteiten, sport, bibliotheek- en mediabeheer en genealogie. Op ringniveau wordt elk van deze 'hulporganisaties' ondersteund door een soortgelijke organisatie, die met instructie en coördinatie belast is voor die activiteiten. Op het niveau van de gehele kerk is eveneens een dergelijke 'sectoriële' structuur aanwezig, die zorgt voor de algemene instructies en richtlijnen, en toeziet op de centrale vervaardiging van lesmateriaal.

Ter ondersteuning van deze ecclesiastische structuur dient een administratief apparaat waaraan, in tegenstelling tot bovengenoemde ambten, wel full-timekrachten worden gewijd. Bouwzaken (de kerk neemt gemiddeld elke dag één nieuw kerkgebouw in gebruik), zendingswerk (34.000 zendelingen), genealogie, onderwijs, ledenadministratie, vertaalwerk (het centraal geproduceerde materiaal wordt in 24 talen vertaald, een gedeelte ervan in nog eens 46 talen) vergen een intensieve administratieve begeleiding. Vanuit de wijken en gemeenten wordt de administratie, gesteund vanuit niet-gesalarieerde roepingen, gecoördineerd op de niveaus van kerk, gebied en ring- of taalgebied door een administratiekantoor.

Daarmee is uiteraard de nieuwtestamentische kerkelijke organisatie verre overstegen. In de organisatie staat telkens de grote wijk model. In kleine gemeenten kan echter een dergelijke organisatievorm een last betekenen, omdat er veel organisatorische posities te vervullen zijn door weinig mensen. In beide gevallen is het ideaal dat de meeste leden een taak in de kerk hebben, al is het maar een kleine. Door de verdeling is het doorgaans goed mogelijk om een dergelijke taak in de vrije tijd te verrichten, al vergen enkele vitale, coördinerende en leidende taken (bisschop, ringpresident) zeer veel tijd en energie. Alle functies worden dan ook bekleed op rotatiebasis, doorgaans tussen de 3 en 7 jaar, afhankelijk van de persoonlijke situatie van de betrokkene. Een ringpresident, die over een kerkprovincie van ongeveer 3000 leden het bewind voert, heeft zijn grote bevoegdheid voor ongeveer 6 jaar. Daarna wordt hij ontheven, en

echelon. In deze complexe organisatie wisselt het personeel dus voortdurend; veel bestuurlijke aandacht en tijd wordt daarom besteed aan het vervullen van vacatures in de organisatie, zoals ook aan het trainen en opleiden van nieuwe functionarissen.

Door deze hele top-down-organisatie heen loopt de rode draad van de 'openbaring', de inspiratie. Het fundament van de kerk is continue openbaring, en volgens de ideologie heeft iedereen recht op openbaring. Het 'persoonlijk getuigenis' (zie onder) hoort daartoe, maar ook in de ambten en functies van de kerkelijke organisatie is het element aanwezig. In principe kan men 'openbaring' (meestal in de vorm van inspiratie) claimen voor het werk waarover men gesteld is (het 'rentmeesterschap'): een ringpresident over zijn ring, de presidente van de Zustershulpvereniging over haar organisatie, enzovoorts. Men gaat er daarbij vanuit dat de inspiratie van de lagere echelons niet strijdig zal zijn met die van de hogere. Mocht dit onverhoopt toch zo zijn, dan weegt de laatste iets zwaarder (hierover later meer).

De erediensten

De mormoonse liturgie (overigens geen woord uit hun kerkelijk jargon) kenmerkt zich door informaliteit en participatie. De 'vergaderingen' op zondag beogen de leden zoveel mogelijk te betrekken bij de gang van zaken, en zulks op basis van een gemakkelijke en intensieve interactie tussen de leden. Voor buitenstaanders maken de mormoonse vergaderingen wel eens een wat rommelige indruk waarbij de eerbied alleen bij de bediening van het Avondmaal merkbaar is (Van Dijk 1985). De structuur van de wekelijkse eredienst is als volgt.³ De totale dienst bestaat uit drie perioden, van elk ongeveer een uur. In de eerste periode vergaderen apart de mannen (in de 'priesterschapsvergadering') en de vrouwen (in de Zustershulpvereniging, de vrouwenorganisatie van de kerk). Apart zijn ook bijeen het 'Jeugdwerk' (kinderen tot 12 jaar) en de 'Jonge vrouwen', meisjes van 12 tot 18 jaar. Bij de mannen splitst de 'Aáronische priesterschap' (jongens van 12-18 jaar) zich tijdens deze periode af. In het tweede uur splitst het Jeugdwerk zich op in klassen naar leeftijd, en worden lessen gegeven aan alle ouderen, verdeeld over de diverse klassen van de 'zondagsschool' (volwassenen, tieners, oudere jeugd enzovoorts). De sexen zijn dan niet langer gescheiden. In de derde periode tenslotte volgt de Avondmaalsvergadering, de eredienst waarin de gemeente voor het eerst volledig bijeen is. Tussen de perioden zijn korte pauzes om van lokaal te wisselen en om wat sociaal contact te hebben.

De eerste 2 perioden zijn lesgericht. In feite brengen Mormonen de meeste tijd door in een lessituatie. In de priesterschapsvergadering (de mannenklas) worden soms wat bestuurlijke zaken besproken, vooral als één van de leden hulp nodig heeft. Daarna zoeken de jongens en mannen hun klas op (12-13, 14-15, 16-18, volwassenen) voor hun eigen les. Deze lessen worden gegeven, zoals alle lessen in de kerk, door een leerkracht die speciaal voor het onderwijs aan die klas 'geroepen' is. Voor elke klas zijn aparte lesboeken beschikbaar, die heel gedetailleerd aangeven hoe de les gegeven kan worden. De leerkracht hoeft zich hier

niet strikt aan te houden, en kan de les naar eigen believen inrichten. Belangrijk is dat de les geen éénrichtingsverkeer is. Participatie van de klas (vaak wordt de les gegeven aan leeftijdgenoten) is essentieel, en de instructies van de lesboeken zijn hierin ook duidelijk. Door het beantwoorden van vragen, het voorlezen van teksten en diverse vormen van discussie worden de 'leerlingen' bij de presentatie betrokken. Doorgaans lukt dat heel gemakkelijk. Mormonen zijn gewend om in de kerk te discussiëren; men voelt zich zeker tussen geloofsgenoten, de meningen lopen in feite niet erg uiteen en het uitwisselen van persoonlijke ervaringen wordt op prijs gesteld. In de discussies worden niet de fundamentele leerstellingen 'im Frage' gesteld, maar veeleer de praktische uitwerking ervan. Juist in een situatie waar het merendeel van de leden als bekeerling bij de kerk is gekomen, is de consensus vrij groot. Op basis van die gedeelde elementen spreekt men makkelijk: voor de meeste leraren en leraressen is het lastiger om de discussies bij het onderwerp te houden dan om ze te starten.

De onderwerpen van de lessen variëren: inhoudelijk-evangelische zaken (de geschiedenis van Christus' bediening op aarde bijvoorbeeld); kerkhistorische zaken (waarbij kerkgeschiedenis wel beperkt is tot de geschiedenis van de mormoonse kerk); technische instructie voor het verrichten van 'verordeningen' (voor de mannen, bijvoorbeeld zalven van zieken, doop); en zeer huiselijk-praktische richtlijnen over opvoeding van kinderen, het beheren van het huishouden of het aanleggen van een voedselvoorraad. Telkens wordt een verband gelegd tussen de geestelijk prediking en de praktische uitvoering en realisatie. De Mormonen zijn er vóór alles van overtuigd dat hun godsdienst een praktische is: de leerstellingen zijn belangrijk en kennis is essentieel, maar alles staat of valt met de praktische realisatie. Zo bevatten ook alle kennisgeoriënteerde lessen een slot waarin over de betekenis van het geleerde voor het dagelijks leven wordt nagedacht. Voor de eerste periode, waarin mannen en vrouwen apart vergaderen, is deze trend het duidelijkst, maar ook uit de zondagsschoollessen is dit element niet weg te denken.

De Avondmaalsvergadering heeft een andere structuur. De hele gemeente of wijk zit bijeen in het eigenlijke kapelgedeelte, onder leiding van de bisschop/gemeentepresident. De dienst wordt ingeleid door orgelmuziek. Eén van de drie leden van het presidium van de congregatie verwelkomt de aanwezigen (doorgaans rouleren zij de leiding van de dienst onder elkaar), doet wat mededelingen over activiteiten of veranderingen in personeel van de wijk en kondigt liederen en sprekers aan. Elke gemeente of wijk heeft organisten en dirigenten, die de zang leiden. Na het openingsgebed, waarvoor weer een ander is gevraagd, volgt de eigenlijke Avondmaalsbediening. De 'priesters' (jongens van 15-18 jaar) spreken het vaste gebed uit en breken het brood, de 'diakenen' (jongens van 12-13 jaar) delen de stukjes brood en de kleine papieren bekertjes met water uit (wijn valt onder het verbod op alcohol). Dit is het rituele hoogtepunt van de eredienst, waarin eerbied en stilte vereist zijn, ook van kleine kinderen (Van Dijk 1985). Afhankelijk van de grootte van de wijk of gemeente duurt dit 5 à 15 minuten. De rest van de dienst wordt ingenomen door de 'toespraken':

voorafbepaald of zelfgekozen onderwerp uit het evangelie. Een toespraak duurt gemiddeld 20 minuten; de dienst bestaat dus uit twee of drie toespraken. Vaak wordt hierbij de jeugd ingeschakeld; men verwacht van jongens en meisjes vanaf ongeveer 15 jaar dat zij op verzoek een – korte – toespraak kunnen geven ten overstaan van de hele gemeente. Eens per maand komt een vertegenwoordiger van het ringbestuur om in de hem toegewezen gemeente of wijk een toespraak te houden namens de ringleiders. De dienst wordt besloten met zang en gebed.

Al met al zijn vele leden actief betrokken bij het zondagsprogramma. In een grote wijk zijn dat dozijnen leerkrachten, presidia van hulporganisaties, organisten, dirigenten, beheerders van de mediatheek, jongens voor het Avondmaal, sprekers, enzovoorts. In kleinere gemeenten is dat aantal kleiner, maar beslaat wel het merendeel van de aanwezigen. Participatie wordt binnen de klassen nog vergroot door het functioneren van 'klassepresidenten', leerlingen die erop moeten toezien dat de gang van zaken in de klas ordelijk is. Mormonen citeren vaak een tekst uit *Leer en Verbonden*: 'Mijn huis is een huis van orde' (Afdeling 132:8). Orde betekent voor hen een soepel draaiende organisatie, waarin iedereen van zijn of haar taak en plicht op de hoogte is. Het betekent, zoals gezegd, niet primair stilte en rust.

Tot de vergaderingen behoren tevens alle vergaderingen op ringniveau. Tweemaal per jaar komen de heiligen uit één kerkprovincie bij elkaar voor een gezamenlijke dienst, de zogenaamde 'ringconferentie', waar de leiders van de ring en eventuele bezoekers uit Salt Lake City het woord voeren. Gekoppeld hieraan en verspreid door het jaar organiseert de ringleiding voor de vele functionarissen instructiebijeenkomsten en trainingsvergaderingen. Verder worden veel sportactiviteiten, dansavonden en andere festiviteiten op ringniveau georganiseerd.

Het programma van vergaderingen stelt heel eigen eisen aan het kerkgebouw. Mormoonse kerkgebouwen hebben wel een centrale kapel waarin de gemeente vergadert, maar deze is veel minder dominant dan in protestantse of katholieke kerkgebouwen. Het grootste deel van een mormoons kerkgebouw bestaat uit klaslokalen, waarin 5 tot 15 leerlingen les kunnen hebben. Verder telt het kerkgebouw een kantoor van de bisschop, een doopvont, een keuken, een mediatheek (met literatuur, platenboeken en audiovisuele apparatuur) en een recreatieruimte. Deze laatste is bij de grotere en vooral bij alle Amerikaanse gebouwen ingericht als een basketbalveld; vaak hebben ze ook een toneelfaciliteit. Een ruime gang die alle lokalen verbindt is essentieel voor de intensieve sociale contacten tussen – en soms tijdens – de diensten en lessen.

Het gebouw is er niet alleen voor de zondag. Ook op door-de-weekse avonden zijn er vergaderingen van de hulporganisaties, sportwedstrijden, instructie- of planningbijeenkomsten. Enkele grote gebouwen huisvesten een genealogische bibliotheek (genealogie is een belangrijke focus in de kerk, zie onder) die in principe elke dag open is. Een mormoons kerkgebouw is in principe multi-functioneel: een aanzienlijk deel van het sociale leven van de wijk kan erin plaatsvinden. De Engelse term voor het gebouw is 'meeting house'; de term 'church' indiceert primair de gehele kerkorganisatie. In het Nederlands gebruikt men wel het woord 'kerk' voor zowel organisatie als gebouw. Eén kerkgebouw

kan in principe meerdere wijken en gemeenten dienen. In de Amerikaanse situatie is het normaal dat twee of drie wijken samen in één gebouw huizen; in Europa, dus ook in Nederland en in België, is dit minder gebruikelijk, omdat de dichtheid van leden hier veel kleiner is.⁴ Per ring dient er één gebouw te zijn, groter dan de andere, waar vergaderingen van de ring worden gehouden en waar het ringpresidium zijn kantoor heeft.

De meeste wijken en gemeentes binnen het Nederlandse taalgebied, en algemeen in Europa, zijn niet zo groot dat men zich een volledig geoutilleerd kerkgebouw kan veroorloven. Men gebruikt dan bijvoorbeeld een woonhuis, waarvan de kamer-en-suite wordt gebruikt als kapel, en de andere kamers als klaslokalen. Elk van de huidige wijken die over een eigenlijk kerkgebouw beschikt, heeft in een vroegere fase een dergelijke behuizing gekend. In principe maakt het geen verschil; een kerkgebouw is een functionele behuizing, wel ingewijd voor de dienst, maar vooral praktisch. Bij het stichten van nieuwe gemeentes huurt men openbare nutslokalen voor het gebruik op zondag, maar dit wordt niet als ideaal gezien, aangezien de gemeente een 'eigen huis' dient te hebben. De inrichting van het gebouw is sober, de wandversiering schaars. Alleen in de kapel wordt soms van architectonische effecten gebruik gemaakt om een stemmig aanzien te bewerkstelligen.

Een 'praktische religie'

Liturgie en kerkgebouw geven al aan dat het leven van een Mormoon nauw verweven is met de kerk. Veel tijd wordt besteed aan taken en functies, aan vergaderingen op en buiten de zondag. De kerk onderscheidt overigens haar leden naar het al dan niet 'actief' zijn. Wie 'actief' is bezoekt de vergaderingen. Op die basis is wereldwijd iets meer dan de helft van alle ingeschreven Mormonen 'actief'. De gemiddelde opkomst per zondag, gemeten in de Avondmaalsvergadering, bedraagt ongeveer 45%, dit betekent dat elke zondag zo'n 2 à 3 miljoen Mormonen ter kerke gaan. In Nederland – en in heel Europa – is het percentage echter lager doordat hier een groter gedeelte van het ledenbestand 'inactief' is. Van de 9000 Nederlandstalige leden woont circa 30% elke zondag de Avondmaalsvergadering bij.

Desondanks wordt in prediking en vermaning de nadruk gelegd op beleving van het evangelie thuis, in de gezinnen. Het Mormonisme is sterk gezinsgericht. Om te zien wat lidmaatschap betekent voor het dagelijkse leven, bezien we een doorsnee mormoons gezin.

Direct in het oog valt natuurlijk de zondagse kerkgang, op zich niet verschillend van andere christenen. Laten we een gezin nemen, man, vrouw en vier kinderen in de leeftijd van 8 tot 19 jaar. De vader heeft een leidende functie in de gemeente. Hij moet één van de diensten leiden, en geeft les aan de mannen in de eerste lesperiode. De vrouw is secretaresse van de vrouwenorganisatie en houdt de notulen en de aanwezigheid op de vergadering bij. Het jongste kind geeft zijn eerste toespraakje in de jeugdwerkklass, voor zijn leeftijdgenootjes. De twee oudere kinderen hebben hun eigen klas, terwijl de oudste zoon alleen als foto in de hal van het kerkgebouw aanwezig is; hij is op zending

in de Filippijnen. De activiteiten op de zondag vragen dus van elk een bijdrage. Lessen, toespraken en instructies zijn in de loop van de week voorbereid. De ouders hebben hun jongste geholpen met zijn toespraakje, en hebben zelf de nodige tijd besteed aan hun eigen taken.

Door-de-weekse dagen staan ook in het teken van het evangelie. Dagelijks leest de familie in de Schriften, individueel of als gezin. De kinderen van middelbare-schoolleeftijd gaan elke ochtend naar het 'seminarie', een klas die van 06.30-07.30 uur in de kerk gegeven wordt (in Nederland wordt in plaats hiervan vaak één lesavond in de week gegeven). Hierin worden systematisch de Schriften doorgenomen en uitgelegd. Op maandagavond houdt men de gezinsavond. Het hele gezin (voor zover niet in de Filippijnen) komt dan na het eten bijeen, bespreekt een korte les die afwisselend door ouders en kinderen gegeven kan worden, en bespreekt alle gezinsproblemen. Alle beslissingen worden zo in deze zogenaamde 'gezinsraad' genomen: onder leiding van de vader hebben alle gezinsleden hun inbreng in de gezamenlijke beslissingen. De gezinsavond omvat verder gezamenlijke activiteiten, spelletjes en versnaperingen.

Eén of meer avonden per week zijn de gezinsleden, vooral vader en moeder, bezig met vergaderingen en/of het uitwerken van bestuurlijke kerktaken. Daarnaast vergt het voorbereiden van lessen en toespraken de nodige uren. Eén of twee maal per jaar gaan de ouders een week naar de tempel (zie onder). Vroeger moesten zij naar Zwitserland of Engeland reizen, tegenwoordig gaan ze naar Frankfurt. Dit geschiedt meestal in groepsverband. Per maand wordt een vijftal bezoeken bij andere leden afgelegd (het 'huisbezoek' of 'huisonderwijs'). Verder wordt elke eerste zondag van de maand gevast, dat wil zeggen, twee maaltijden worden overgeslagen. Tevens houdt het gezin zijn eigen familiegeschiedenis bij, in de vorm van dagboeken en een gezinskroniek.

Al met al betekent het, in termen van tijdsbesteding en huishouden, bijzonder veel om lid van de Kerk te zijn. Vandaar dat vaak gezegd wordt dat het 'Mormoon' zijn niet alleen een religie is, maar een levensstijl, een 'way of life'.

Religiositeit wordt dus voor een aanzienlijk deel beleefd in het werk voor de kerk. 'A Gospel of work' is een veelgebezigde uitdrukking. Genoeg is dat echter niet. De spirituele basis voor lidmaatschap en activiteit ligt elders, en wel in het instituut van 'getuigenis' (testimony). Het 'getuigenis' is de individuele overtuiging van de waarheid van het herstelde evangelie op basis van persoonlijke, spirituele ervaringen. Het is 'geloof' plus de ervaring van bevestiging van dat geloof. Voor de overtuiging en voor het uiten van die overtuiging wordt dezelfde term gebruikt: men ontvangt of heeft een getuigenis, en men geeft een getuigenis (aan anderen). Het verkrijgen van een dergelijk getuigenis wordt gezien als een hoog goed, de enige valide reden voor het Mormoon zijn. Bekering is het verwerven van een getuigenis, en vindt plaats zowel bij aspirant-leden die toetreding tot de kerk overwegen ('onderzoekers') als bij kinderen. Wie geen getuigenis heeft, zal doorgaans niet in de kerk actief blijven. Voor kinderen is er geen leeftijd waarop een getuigenis van hen wordt verwacht. Doorgaans gebeurt het in de tienerjaren. Een getuigenis wordt uitgelegd als de directe invloed van de Heilige Geest, die als derde Persoon in de Godheid tot taak heeft om 'getuigenis af te leggen van de Vader en de Zoon'. Men ontvangt een getuigenis op twee voorwaarden: men moet zoekende zijn, en waardig zijn de (invloed van

de) Heilige Geest te ontvangen. Men dient hiervoor open te staan. Het is een privé-openbaring, die in het verdere leven herhaald kan worden, maar waarvan de invloed ver genoeg moet reiken om het leven van betrokkene blijvend te veranderen.

Een getuigenis wordt niet alleen ontvangen, maar ook 'gegeven': de anderen dienen deelgenoot gemaakt van de geestelijke ervaringen. Elke eerste zondag van de maand wordt de eredienst exclusief gewijd aan het geven van getuigenissen. Er zijn dan geen sprekers; wie wil staat op en 'geeft zijn getuigenis', meestal bestaand uit het vertellen van geestelijk opbouwende ervaringen van de afgelopen weken, waarbij men uiting geeft aan de zekerheid des geloofs. De standaardfrase is 'Ik weet dat...'; niet: 'Ik geloof dat...'. Dergelijke getuigenisvergaderingen kunnen routine worden, maar kunnen ook momenten van intense geestelijke beleving herbergen, waarbij de tranen rijkelijk en ongehinderd vloeien. Het onderscheid tussen sentimentaliteit en spiritualiteit is hierbij niet altijd even duidelijk. Daarnaast kan getuigenis worden gegeven in alle situaties waar dat passend is, bijvoorbeeld in zendingswerk.

De beleving van spiritualiteit is nauw gekoppeld aan het element van offer. Naast het offer in tijd, wat het 'actief' zijn met zich meebrengt, zijn er lichamelijke en materiële offers. Zo wordt de Getuigenisvergadering voorbereid door het bovengenoemde vasten. Van de heiligen wordt verwacht dat zij op de eerste zondag van de maand twee maaltijden overslaan. Dit vasten heeft vele doelen: rust voor bepaalde lichaamsfuncties, training van de wilskracht, maar is bovenal een lichamelijk offer waardoor men open komt te staan voor de Heilige Geest. Het uitgespaarde geld wordt verzameld als 'vastengave' en dient ter leniging van de nood van armen. Een andere ontzegging is het 'Woord van Wijsheid', de gezondheidsregel die alcohol, koffie, thee en tabak verbiedt. Naast de lichamelijke voordelen, is de voornaamste legitimatie een geestelijke: men zal 'wijsheid en grote schatten aan kennis vinden' (*Leer en Verbonden*, afdeling 89:19). Dit Woord van Wijsheid functioneert meer dan iets anders als een waterscheiding: wie Mormoon wil zijn houdt zich eraan, wie zich er niet aan houdt wordt niet als 'echt' Mormoon beschouwd, zonder dat dit echter consequenties heeft voor de onderlinge omgang. Het belang van deze openbaring is in de geschiedenis van de kerk geleidelijk gegroeid. Oorspronkelijk gegeven als min of meer vrijblijvend advies ('groetenis'), is het steeds stringenter geïnterpreteerd. Wie nu de term 'de geboden bewaren' hanteert, denkt allereerst aan deze leefregel.

Een ander offer van betekenis is de 'tiende', het voorschrift om een tiende van de inkomsten af te staan aan de kerk. Zich baserend op oudtestamentische teksten en openbaringen aan Joseph Smith en een latere profeet (Wilford Woodruff), verwacht de kerk dat alle leden dit offer brengen. Deze gelden worden niet door de wijken en gemeentes besteed, maar afgedragen aan het gebiedsbestuur en gebruikt voor het functioneren van de kerk als geheel: bouwkosten, zendingswerk, genealogie, onderwijs, welzijnszorg en apparaatkosten. Daarnaast worden als financiële bijdragen gevraagd van de leden: de begroting, de bovengenoemde vastengave, en bijdragen aan de lokale bouw- en zendingsfondsen. Bij elkaar komt dat ongeveer op 11 à 12% van het inkomen. Niet alleen

erin dat op te brengen; in de dagelijkse omgang van de leden onderling heeft dat geen consequenties, want deze gaven zijn confidentieel, en worden doorgaans giraal overgemaakt (de kerk kent geen collectes).

Van groot belang is het programma waarin de leden gevraagd worden hun voorgelacht uit te zoeken, de genealogie. Van alle kerkelijke programma's is dit vermoedelijk het omvangrijkste en meest ambitieuze. Aangezien familiebanden eeuwig zijn, zo gaat de redenering, hebben wij als levenden van nu een verantwoordelijkheid jegens onze gestorven voorouders. Die verantwoordelijkheid kan alleen in de tempels ingelost worden, maar genealogische informatie is daarvoor nodig. De kerk heeft daartoe een ambitieus programma ontwikkeld waarin voorouders worden geregistreerd en genealogisch in kaart gebracht. Als onderdeel van dat programma worden alle archieven ter wereld op microfilm gezet, om de gegevens beschikbaar te maken voor de heiligen en andere geïnteresseerden.

Voor veel Mormonen is het bezoek aan een tempel een centrale spirituele ervaring. Verspreid over de wereld hebben de Mormonen momenteel een dertigtal tempels in gebruik, waarvan vijf in Europa (Londen, Bern, Stockholm, Dresden en Frankfurt). Een tempel is geen 'meeting house', het is 'het Huis des Heren'. Hoewel gebaseerd op oud- en nieuwtestamenteel voorbeeld, zijn de structuur en functie van de LDS-tempels typisch 'laterdaags'. Binnen deze gebouwen worden die rituelen voltrokken die specifiek betrekking hebben op het hiernamaals, doorgaans verbonden tussen mens en Opperwezen. De huwelijksvoltrekking is voor de Mormonen daar een belangrijk, zo niet centraal, voorbeeld van. Het huwelijk wordt van eeuwige duur geacht, mits voltrokken in de tempel; evenzo worden banden tussen ouders en kinderen in de tempel ritueel 'verzegeld', dat wil zeggen ontheven aan de scheidende invloed van de dood. Dit gebeurt voor levenden zowel als voor doden. De betrokken rituelen, die in geen enkel opzicht op de wekelijkse erediensten lijken, vormen voor vele heiligen een regelmatig weerkerend hoogtepunt in hun geestelijk leven.

Een eenmalige, maar zeer belangrijke vorm van religieus bezig zijn is zendingswerk. Het zijn vooral de jongens van 18-19 jaar die zich hiermee bezig houden, en in wat mindere mate de meisjes. De meeste Nederlanders zullen deze kant van het Mormonisme het beste kennen: een paar in keurige pakken gestoken Amerikaanse jongens, die in net verstaanbaar Nederlands zich als vertegenwoordigers van de kerk aan de deur komen presenteren. Zending is inderdaad belangrijk in de kerk. De norm is dat iedere jongeman van die leeftijd 'op zending' gaat, dat wil zeggen twee jaar besteedt aan full-time zendingswerk. Meisjes mogen ook op zending wanneer zij dat willen. Het wordt echter niet van hen verwacht, omdat de taken van gezinsvorming en moederschap prioriteit genieten vóór de zending. Een zending wordt doorgaans gefinancierd door de ouders van wie wordt verwacht dat zij de zending financieel onderhouden; mocht dat niet kunnen dan springt de kerk bij uit lokale of centrale fondsen. Wie op zending wil gaan, wordt daartoe in de gelegenheid gesteld. Ongeveer twintig procent van alle jongelui gaat daadwerkelijk op zending. De allocatie van deze 34.000 zendelingen gebeurt op centraal niveau, in Salt Lake City. De

jongens brengen daar doorgaans enkele maanden op een taalschool door, en worden dan naar de zendinggebieden gestuurd. Dat kan overal ter wereld zijn: het eigen land, een land in Europa, of – zoals in ons voorbeeld – naar de Filipijnen. Het kan ook Utah zijn, zelfs Salt Lake City! De aspirant-zendingeling kan een voorkeur uitspreken; men probeert hier rekening mee te houden, maar kan niets garanderen. Deze zendingsperiode heeft, voor de Mormonen, een dubbel doel. Ten eerste dient het om het evangelie van de herstelling te prediken en om te recruter: 'new converts are the life blood of the Church'. Anderzijds is het voor de jongeman in kwestie een ervaring van buitengewoon belang. Hij leert zijn leven toe te wijden aan God door dat twee jaar lang full-time te doen. Het zendingswerk dient dus tevens als 'religieuze initiatie'. Wie dit volbrengt, zal doorgaans voldoende geëngageerd zijn aan de kerk om het verdere leven actief te blijven. De meeste kerkbesturen worden gedomineerd door oud-zendingelingen; zendingservaringen blijven voor veel leiders een belangrijke bron van inspiratie voor toespraken en lessen in de kerkorganisaties.

Ondanks alle activiteiten – de nadruk ligt meer op kerkelijk bezig zijn dan op bevindelijkheid – ligt volgens de Mormonen de basis van religiositeit in de mens zelf, in het feit dat hij een vrije wilsbeschikking (free agency) heeft, waarmee hij geestelijke zaken kan zoeken. Mormonen hebben een gematigd optimistisch mensbeeld. Enerzijds is 'de natuurlijke mens een vijand van God' (*Boek van Mormon*), anderzijds wordt de mens gedefinieerd als een 'geestelijk kind van God', bestemd om tot grote hoogte op te klimmen. 'Vooruitgang', gezien als persoonlijke, spirituele progressie, is een sleutelbegrip. De mens is bestemd om te groeien naar de realisatie van zijn potentieel, dat door de Mormonen zeer hoog wordt ingeschat. Gebed, het direct aanspreken van de 'Hemelse Vader', is daartoe onontbeerlijk. Mormonen kennen geen formuliergebeden; het ware gebed ontspringt aan het hart. Het echte 'sacrament', stelt *Leer en Verbonden*, is dat van een 'gebroken hart en een verslagen geest' (Afdeling 52:15). Het uiteindelijke offer is dat van de vrije wilsbeschikking zelf, doordat het individu zich vrijwillig in gehoorzaamheid schikt aan zijn Maker en diens vertegenwoordigers. Gehoorzaamheid is daarom een nogal vaak gebezigde term in de kerk, een positief gewaardeerde eigenschap, mits men zeker is de juiste leiders en leidsman te hebben. Die zekerheid kan weer alleen door het getuigenis van de Heilige Geest komen, en zo leidt de openbaring niet alleen tot zekerheid maar ook tot gehoorzaamheid.

Mormonen en andere Christenen

Het Mormonisme maakt duidelijk deel uit van het gehele gamma van christelijke groeperingen waaruit het Christendom bestaat. Het predikt een variant van fundamenteel Christendom, waarbij als verschillpunten met de 'mainstream' kerken genoemd kunnen worden: een grotere (en uitbreidende) kanon, een andere visie op de Drieëenheid (in het Mormonisme gaat het om drie aparte personen) en het priesterschap, de visie op de heilsgeschiedenis als een eeuwig proces en de afwezigheid van systematische theologie. De praktijk van de godsdienst

kenmerkt zich door een sterk 'wij-gevoel', intense organisatie van niet-professionelen, bestrijding van secularisatie in eigen leven, offerbereidheid en participatie. De overeenkomsten van de Mormonen met de 'mainstream' Christenen (als men daar nog van kan spreken) zijn ook duidelijk. Inhoudelijk een sterk geloof in Jezus Christus als Verlosser en Middelaar, een sterke hang aan de Schrift, nadruk op persoonlijke studie en religieuze ervaring en het belang van de lokale congregatie.

De houding van de kerk tegenover de andere christelijke kerken is in principe pretentius: de Kerk van Jezus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen pretendeert de enige waarachtige Kerk van Jezus Christus te zijn, de herstelling van de oorspronkelijke Kerk. Andere kerken zijn volgens de Mormonen in principe produkt van een afvallig Christendom, zonder autoriteit (priesterschap) en zonder openbaring. In de geschiedenis van de herstelling heeft de Jesaja-tekst 'zij naderen mij met de lippen, maar hun hart houdt zich verre van mij' een belangrijke plaats. De andere christelijke kerken hebben steeds met soortgelijke munt betaald: vervolgingen, antimormoonse campagnes en publikaties waren (en zijn) het gevolg van een heftige reactie op de mormoonse aanwezigheid en pretenties.

In de praktijk, zeker de hedendaagse, is de situatie anders dan in theorie. Was het tot de eeuwwisseling voor andere denominaties praktisch onmogelijk om in Utah een voet aan de grond te krijgen, in deze eeuw hebben vele andere Christenen zich in mormoons gebied gevestigd. De relaties van de kerk met deze denominaties zijn beter dan de officiële ideologie zou doen vermoeden. Er zijn overleggraden waarin leiders van de Mormonen in de Verenigde Staten en andere kerken samenwerken; persoonlijke vriendschappen, ook tussen professionals, zijn normaal. De waardering van de kerk voor de andere Christenen is de laatste decennia sterk toegenomen. Deze houding wordt in toenemende mate geciproceerd. In de Verenigde Staten staan de Mormonen bekend als goede patriotten, verdedigers van de 'Constitution', die centrale waarden van de 'American way of life' belichamen, zoals individuele verantwoordelijkheid, betrokkenheid bij de gemeenschap, vooruitgang, het belang van een hecht gezinsleven en vrijheid van keuze. Hoewel de wijze van recruterende bij vele denominaties nog bedreigend overkomt, wordt steeds duidelijker dat de mormoonse aanwas komt uit de groepen die de kerk van hun opvoeding al verlaten hebben bij hun eerste contact met de mormoonse zendelingen (Schwimmer 1965; Decoo 1982). Dat geldt nog veel sterker voor Europa, waar de positie van de christelijke kerken veel sterker is geërodeerd dan in de Verenigde Staten. Europese denominaties verliezen veel meer leden door secularisatieprocessen dan door actieve recrutering van Mormonen.

De individuele leden hebben doorgaans een makkelijke relatie met andere individuele Christenen. Zeker in Europa, waar de kerk een kleine minderheid is, zijn de leden gewend aan de compartimentalisatie van religie. Het merendeel van de leden is afkomstig uit diverse christelijke kerken; zij hebben geen behoefte aan een gepolariseerde relatie met andere Christenen, al hebben zij in het begin van hun lidmaatschap van de mormoonse kerk wel de neiging om

zich tegen hun voormalige omgeving af te zetten. In feite streven de heiligen, zowel binnen als buiten Amerika, juist naar respectabiliteit en aanvaarding door anderen. Zo maken de Nederlandse heiligen in toenemende mate deel uit van het Pastoraal Beraad in hun woonplaats en participeren zij in interkerkelijke acties. Kortom, zij trachten een aanvaarde deelgroepering van de Nederlandse christelijke 'scene' te worden.

Zo verdwijnen enkele 'sectarian features' van het Mormonisme, niet doordat de ideologie zich fundamenteel wijzigt, maar door een toenemende marge tussen theorie en praktijk. De diversiteit in opinies wordt wat groter, en de orthodoxie wat minder nauw gedefinieerd. Vooral de rol van de mormoonse intelligentsia is hierin belangrijk. De Mormonen zijn zeer gericht op onderwijs, mede gesteund door openbaringen, waarin de leden worden aangemoedigd van alle wetenschap kennis te nemen. In Noord-Amerika vormen de Mormonen een van de bevolkingsgroepen met het hoogste percentage afgestudeerden. Deze academische scholing levert echter een potentiële spanning op met de kerkhiërarchie: wetenschappelijk onderzoek laat zich slecht rijmen met gehoorzaamheid. Enkele tijdschriften (*Dialogue*, *Sunstone*) die geen deel uitmaken van de officiële kerkelijke publikaties, fungeren momenteel als podium voor een academische discussie van, binnen en over het Mormonisme.

Het Mormonisme en haar historische wortels

Het Mormonisme is wel eens getypeerd als 'an afterclap of Puritanism' (Hansen 1981:5). Al doet deze typering geen recht aan de nieuwe elementen ervan, zij is niet geheel onjuist. De ontstaansgeschiedenis, de persoon van Joseph Smith en verschillende basisleerstellingen van de kerk ademen de puriteinse erfenis (Hansen 1981). Het gebruik van de term 'heiligen', Amerika als 'beloofde land', de individuele uitwerking van de 'salvation' binnen een hecht communaal verband, het arbeidsethos en de koppeling van geestelijke aan politieke en materiële zelfstandigheid zijn daar voorbeelden van.

Aan de andere kant staan vele leerstellige elementen diametraal tegenover dit calvinistische erfgoed, zoals de nadruk op organisatie en priesterlijk gezag, het belang van verordeningen en van 'zaligheid door werken'. Men zou het Mormonisme kunnen typeren als een 'katholiek leken-puritanisme', het 'oordeel naar de werken' staat naast het 'getuigenis', gehoorzaamheid naast inspiratie, de 'ordening en rangorde' naast het 'priesterschap aller gelovigen', de profetische onfeilbaarheid naast individuele verantwoordelijkheid. Waar enerzijds het bijwonen van rituelen van groot belang is, is tevens individuele Schriftstudie een noodzaak.

Deze elementen mengen niet altijd even makkelijk. Als voorbeeld kan dienen de contradictie tussen individuele inspiratie en organisatie. Als iedere kerkelijke hiërarchie heeft ook de mormoonse kerk charismatische elementen nodig; zij dient ze echter tevens te beheersen. De spiritualiteit is gedefinieerd als een persoonlijke relatie met God, alleen gemedieerd door Christus en de Heilige Geest; persoonlijke openbaring is de basis van het individuele lidmaatschap en

tevens de basis van het kerkbestuur. Inspiratie staat echter wel eens haaks op hiërarchische structuren.

Dit probleem is op typisch mormoonse wijze opgelost door routinisering van het charisma in wat men 'positioneel charisma' zou kunnen noemen (Thoden van Velzen & Van Beek 1988): het charisma dat automatisch, routinematig verbonden wordt aan plaatsen binnen de kerkelijke hiërarchie. Het ambt van profeet is hiervan het duidelijkste voorbeeld: gekozen op basis van anciënniteit, wordt aan de profeet een gamma van charismatische eigenschappen toegeschreven, zoals een gematigde vorm van onfeilbaarheid (Wiersma 1985), een sterke geestelijke uitstraling, een warme persoonlijkheid. Op lager niveau geldt dat eveneens. Daarbij komt dat in de leiding van de kerk geen scheiding wordt gemaakt tussen een taakgericht en een sociaal-emotioneel leiderschap. Van kerkleiders wordt verwacht dat zij in beide aspecten bekwaam zijn. Zij dienen efficiënte bestuurders te zijn, die goed kunnen delegeren en hun rapporten op tijd insturen, maar aan de andere kant moeten zij boeiende sprekers zijn die een warm gevoel van medemenselijkheid uitstralen, alles gebaseerd op een grondige kennis van de standaardwerken. Nu brengt niet iedereen dit op. De positie in de hiërarchie is echter zo dominant, dat de bekleeder inherent wordt geacht bevestigd te zijn met autoriteit op al die terreinen.

De theologische rationale ligt in de brede interpretatie van het begrip 'openbaring'; iedere positiebekleder/bekleedster heeft recht op inspiratie voor dat gedeelte waarover hij/zij gesteld is, een vorm dus van 'positionele openbaring'. Dat mensen zich geïnspireerd kunnen voelen uitspraken te doen of maatregelen voor te stellen over heel andere terreinen, wordt niet ontkend. Hun stem kan echter gemakkelijk 'overruled' worden door die van de positiebekleder. Daarbij geldt het top-downprincipe van gehoorzaamheid: het hogere echelon in de hiërarchie (wie de bekleeder ook is) heeft mede inspiratie over alles wat onder hem valt: 'inspiratie van boven' weegt zwaarder dan die 'van beneden'. Kortom, het charisma is isomorf met de hiërarchie.

Het is echter niet afdoende het Mormonisme te zien als een mengsel van overgenomen theologische elementen. Shippo, die wel de 'dean-mother of Mormon Studies' wordt genoemd, beschouwt het Mormonisme als een nieuwe (christelijke) religie (1984). De specifieke mix van bovengenoemde elementen zou daar al aanleiding toe geven, ware het niet dat zaken als genealogie, tempelwerk, geloof in een bestaan vóór de geboorte, de visie op de zondeval als een positieve daad of het geloof in continue openbaring moeilijk terug te voeren zijn op andere christelijke groeperingen, zeker niet naar de opinies die in het begin van de negentiende eeuw in Vermont of New York van betekenis waren.⁵

Een cruciaal element is het lekenaspect en de afwezigheid van academische theologiebeoefening. De leiding van de kerk is niet in handen van theologen maar van mensen uit het bedrijfsleven of – in mindere mate – uit andere academische sfeer. Volgens de Mormonen dient iedereen het evangelie rechtstreeks aan de bron, de standaardwerken en de individuele openbaring, te bestuderen. Een gevolg is wat Leone wel als 'Doe-Het-Zelf-theologie' heeft gekarakteriseerd

(Leone 1979): men dient zijn problemen met eigen kennis, inspiratie en transpiratie op te lossen. Hij bepleit een academisch theologische opleiding om een aantal contradicties, zoals boven aangegeven, op te lossen. De Mormonen zijn er echter van overtuigd dat dit geen contradicties zijn, en dat een academische theologie niet nodig, sterker nog, ongewenst is. Het zou strijdig zijn met de basisideologie van een onbetaald priesterschap dat streeft naar continue vooruitgang. Daarnaast bestaat er een zekere huiver voor theologiebeoefening, zeker voor een systematische bronnenkritiek. Natuurlijk bestaat er wel een gezaghebbende interpretatie, en heeft theologische systeembouw plaatsgevonden, maar dat gebeurde en gebeurt binnen de bestuurshiërarchie, door individuele apostelen die de rol van apologeet aan zich hebben getrokken (zoals J.G. Talmage, B.H. Roberts en B.R. McConkie). Mede daardoor hebben leerstellingen een sterk 'officieel' karakter, belast met het volle gewicht van de organisatie. De variatiebreedte in mormoonse geloofselementen is binnen de kerk relatief klein, zoals ook de cognitieve afstand tussen leiders en volgelingen gering is (Sorenson 1983). De afwijkende meningen zijn te vinden buiten de kerkelijke organisatie. Een voorbeeld hiervan vormen de zogenaamde 'fundamentalisten'. Deze Mormonen geloven dat het meervoudig huwelijk, zoals dat gepraktiseerd werd in Utah van 1852 tot 1890, ten onrechte is afgeschaft. Onder hen komt polygamie nog voor, tegen de Amerikaanse wetgeving en uitdrukkelijk tegen de regels van de LDS-kerk in. Zij worden niet als lid van de kerk getolereerd, en vormen een verbrokkelde groep in de schaduw van de kerk. Tevens heeft het Mormonisme echte afscheidingen gekend (Arrington & Bitton 1979; Baer 1979). De belangrijkste hiervan is de Gereorganiseerde Kerk van Jezus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen, die Independence, Missouri, als centrum heeft. Deze kerk, ook vertegenwoordigd in Nederland, onderscheidt zich mede van de LDS-kerk in het leerstuk van de polygamie. Men ontkent de theologische validiteit van de polygamie. Tevens dient deze kerk altijd een afstammeling van Joseph Smith als profeet te hebben (Arrington & Bitton 1979).

Door het sterk historische karakter van de boodschap, en doordat de kerk gesticht is in een tijd die in het volle licht van de geschiedschrijving valt, heeft de historische studie van het Mormonisme soms theologische implicaties. Dat gold al voor de archeologie van Midden-Amerika, het geldt ook voor de historische studie van negentiende-eeuws Amerika. Met het opkomen van 'Mormon History' als academische discipline, zijn bijvoorbeeld de ontstaansgeschiedenis van de kerk en de persoon van Joseph Smith aan historisch onderzoek onderworpen, zowel door leden als door niet-leden van de kerk. De kerkelijke autoriteiten hebben hier terughoudend op gereageerd. In de eigen ideologie is geschiedschrijving zeer belangrijk; de post van Church Historian is een centrale. Een belangrijk deel van de centrale prediking is echter zozeer historisch verankerd, dat de kerk daarover geen fundamentele discussie wenst.⁶ Overigens hebben recente gebeurtenissen de kerkautoriteiten in hun omzichtigheid ten aanzien van historisch onderzoek wel in het gelijk gesteld; verschillende documenten die de laatste jaren 'gevonden' waren en die kritische vragen over Joseph Smith opriepen, bleken bij nadere beschouwing vervalsingen te zijn.

Het relatieve succes van de Mormonen zou, omgekeerd redenerend, de vraag op kunnen roepen in hoeverre een theologische systematisering bijdraagt aan de groei van een religieuze beweging. Het klassieke patroon van de charismatische stichter van de religie, die (als martelaar!) gevolgd wordt door een organisator (in dit geval Brigham Young) en wiens boodschap wordt ingeperkt door latere apologeten, is in aanzet goed terug te vinden bij het Mormonisme. Er is echter kennelijk voldoende flexibiliteit behouden om de kerk in zeer verschillende omstandigheden met succes te laten opereren. Naast de missionaire 'appeal' van het gezinsleven en de sociale groepscohesie, zou de koppeling van 'Doe-Het-Zelf-theologie' met een beheersbaar organisatorisch kader wel eens een belangrijke factor hiervoor kunnen zijn.

Mormonisme, een gulzige institutie?

Door de definitie van de ideologie, de nadruk op praktische uitvoering van de voorschriften, de sterke structurering van de organisatie en de veelheid aan programma's heeft, zoals boven geschetst, de kerk een grote invloed op het leven van haar leden. In hoeverre is de kerk daarmee te typeren als een 'gulzige institutie' (Coser 1980), een instelling die het hele leven van een individu claimt, in zoals Coser het definieert, 'patronen van absolute toewijding'? De kerk stelt expliciet: 'Wat voor *ware kerk* zou het zijn, die niet veel vroeg van zijn mensen?'; men ziet een beperkte mate van 'gulzigheid' als normaal. De programma's erkennen impliciet een gefaseerde levensloop, waarbij de kerk in diverse levensfasen een variabel belang heeft. De jeugd dient zoveel mogelijk binnen de kerk op te groeien, met een veelheid aan attracties, evenementen en feesten binnen de kerk. Dit culmineert in de zendingperiode, waarin de toewijding absoluut is. Daarna volgt doorgaans snel een huwelijk, en een fase waarin het jonge echtpaar een maatschappelijke positie opbouwt en een gezin sticht. Deze periode is sterk werkgericht. De binding met de kerk wordt geroutiniseerd. Tegen de tijd dat men relatief gevestigd is, beginnen er roepingen te komen voor de man die weer meer gaan vergen. Afhankelijk daarvan kan zijn tijdsbesteding binnen de kerk intenser worden (maar dit geldt niet voor iedereen). Na de pensionering kunnen nieuwe tijdvergende claims gedaan worden: een nieuwe zending (oudere echt)paren kunnen ook op zending gaan), of genealogie en tempelwerk. Dit laatste aspect, de facto de taak van de ouderen, al bestrijdt men deze tendens wel in de kerk, kan in principe elke hoeveelheid tijd vullen. In tijdsbeslag blijkt de kerk dus daar toewijding te vragen, waar het in het normale carrièreverloop mogelijk is. In theorie is het Mormonisme dus wel een 'gulzige institutie', maar in de praktijk valt het doorgaans wel mee. Eén oorzaak daarvan is dat de religie als een praktische is gedefinieerd, niet gericht op het zoeken in eigen geweten of het wroeten in diepe motieven.

Dit alles veronderstelt echter dat het normale functioneren van de organisatie geroutiniseerd is. Daarvoor is enerzijds een langere mormoonse traditie nodig, anderzijds een vrij groot aantal leden. Binnen gebieden als Nederland wordt aan deze twee voorwaarden niet of niet geheel voldaan. In die gevallen kan het

normale functioneren van het ecclesiastische apparaat veel grotere claims leggen op de leden voor de uitvoering van de routinetaken. Zo kan een 'gulzige' situatie ontstaan, waarin het kerkelijk functioneren dominant wordt in het leven van individuele leden (Franssens 1984). In de Nederlandse praktijk, in feite een diaspora-Mormonisme, blijkt dit uit een tendens tot 'sociale involutie': men keert zich in alle activiteiten en contacten primair tot geloofsgenoten en tendeert zich alleen binnen die kring te bewegen. De kerk geeft hier overigens wel aanleiding toe en legitimeert het ook. De sterke neiging tot endogamie (buiten de kerk trouwen wordt als uiterst riskant ervaren) is een belangrijk punt. Politiek engagement, culturele belangstelling en sociale actie zijn bijna exclusief binnen eigen kring gericht. Juist in een situatie waarin de kerk als organisatie niet de 'totaal-institutie' kan bieden die zij in Amerika kan bieden, is dat een riskante sociaal-religieuze strategie. De schuchtere pogingen om dit te doorbreken beginnen slechts langzaam vastere voet te krijgen binnen de kerk in Nederland. Pas bij een duidelijker balans tussen religieus, sociaal en professioneel leven kan deze sociale involutie doorbroken worden.

Noten

1. In dit artikel zullen we de volgende terminologie hanteren, die langzamerhand ingeburgerd is in de vele 'Mormon Studies' in de Verenigde Staten:

<i>De kerk:</i>	de Kerk van Jezus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen, met hoofdkwartier in Salt Lake City, Utah. Afkorting: LDS (Latter-Day Saints).
<i>Mormoon:</i>	een lid van de kerk of van een randgroepering ervan.
<i>Mormonisme:</i>	de leer en prediking van zowel de kerk, dat wil zeggen de inhoud van het geloof, als de bijbehorende levenswijze.
<i>Mormoonse gemeenschap:</i>	een bijeenhorende groep Mormonen (zoals een wijk of gemeente) of een woongemeenschap waarin een mormoonse meerderheid is.
<i>Mormoonse cultuur:</i>	de stijl van leven en geloven behorende bij het Mormonisme, inclusief de liturgie.
<i>Heilige (saint):</i>	lid van de kerk.
<i>Voorts hanteren wij de binnen de kerk gebruikelijke terminologie, waarbij de volgende termen afwijken van de binnen de protestantse en katholieke kerken gebruikelijke betekenis:</i>	
<i>Profeet:</i>	hoogste leider van de kerk, plus alle gebruikelijke connotaties van de term.
<i>Apostel</i>	lid van het besturend college van de kerk, geroepen als speciale getuige van Jezus Christus.
<i>Priesterschap:</i>	–het kerkelijk gezag, dat wil zeggen 'de macht en autoriteit om in Christus' naam te handelen', –het collectief van mannen die deze autoriteit bezitten
<i>Wijk (ward):</i>	lokale kerkgemeenschap analoog aan de gemeente of parochie. Omvat 100–800 heiligen.
<i>Gemeente:</i>	kleine wijk.
<i>Bijschop:</i>	leider van de wijk.
<i>Ring ('stake'):</i>	bestuurlijke eenheid van de kerk, bestaande uit 4–15 wij-

term. In het Engels is de term 'stake', refererende aan de pennen van Zions tent, naar een tekst uit Jesaja. Waar dit in het Nederlands met het ambivalente 'haring' vertaald zou moeten worden, heeft men met behoud van de symboliek voor 'ring' gekozen.)

Bisschop: bisschop met twee raadgevers, samen het leidend presidium van de wijk. De term 'bisschop' is een Nederlands-mormoons neologisme, als vertaling van 'bishopric'.

Gemeentepresidentschap: gemeentepresident met twee raadgevers, samen het leidend presidium van een gemeente.

2. Een dominee, Solomon Spaulding, zou een manuscript hebben geschreven dat sterke gelijkenis vertoonde met het *Boek van Mormon*. In de periode van 1840-45, toen de kerk aan veel vervolgingen blootstond, was deze theorie erg populair bij de bestrijders van het Mormonisme. Men moest het qua bewijsvoering echter hebben van vrienden en verwanten die het manuscript hadden gezien, aangezien Spaulding zelf al in 1816 was overleden. Behalve de vele tegenstrijdige informatie die deze getuigen over het manuscript gaven, was de verbinding van het manuscript met Joseph Smith onduidelijk. Sidney Rigdon, één van Smiths belangrijkste medewerkers, zou het manuscript gezien hebben in de drukkerij waar het was aangeboden, en het hebben gekopieerd of meegenomen. Uit historisch onderzoek blijkt dat Rigdon in die periode niet in die stad is geweest. Zowel Rigdon als de drukkerij ontkenden iets afgeweten te hebben van het manuscript of van transacties ermee (Winchester 1840:259-266). Toen in 1844 het manuscript teruggevonden werd, bleken er geen overeenkomsten met het *Boek van Mormon* te zijn. Een poging werd gedaan om de theorie te redden door de hypothese van een tweede manuscript. Hiervoor bleek echter geen enkele feitelijke aanwijzing te bestaan. Pas na de Tweede Wereldoorlog ontworstelde de mormoonse geschiedschrijving zich uit de partisanensfeer; tot die tijd was er noch bij bestrijders van de kerk noch bij de kerk zelf sprake van objectieve geschiedschrijving. Het effect hiervan op de Spaulding-theorie was een algehele verwerping ervan (Brodie 1945:442-456); de theorie werd een 'historical curiosity' (Bush 1977:57). Geruchten hebben echter een hardnekkig leven. Recent (1977) hebben enkele grafologen getracht de theorie nieuw leven in te blazen. Enkele pagina's uit het manuscript van het *Boek van Mormon* zouden hetzelfde handschrift vertonen als het manuscript van Spaulding. Echter, geen enkele variant van de Spaulding-theorie zou een dergelijke overname van delen van het oorspronkelijke manuscript kunnen verklaren. Verder bleek het manuscript van het *Boek van Mormon* niet op Spauldings handschrift te lijken, maar wel op handschriften van latere openbaringen, opgeschreven door dezelfde secretaris (Bush 1977:65).
3. Sinds 1980 heeft de kerk wereldwijd een nieuwe formule voor de zondagsdienst ingevoerd. Deze is hier beschreven. Daarvoor kende men twee zondagsdiensten: één met twee vergaderingen (priesterschap voor de mannen met simultaan Zusters-hulpvereniging voor de vrouwen); aansluitend werd de zondagschool gehouden voor allen. Aan het einde van de middag werd dan een aparte Avondmaalsvergadering gehouden. De verandering was geïnstegeerd door energieproblemen en door de behoefte om de gezinnen meer tijd te geven om 's zondags samen te zijn.
4. In Nederland en België geven alleen taalverschillen aanleiding tot het gebruik van het gebouw door meer gemeentes. Zo maken 'servicemen's branches', bestaande uit mormoonse Amerikaanse militairen (Franssens 1984) in Amersfoort, Heerlen en Brussel gebruik van de bestaande gebouwen. In Brussel wordt het gebouw tevens door een Vlaamse gemeente en een Waalse wijk gebruikt.

5. Hansen is van mening dat het *Boek van Mormon* theologisch slechts zaken aanroert die in de Oostelijke Staten in die periode in discussie waren (1981). Dat is ten dele correct. Echter, het bevat tevens vele elementen die niet tot het toenmalige 'discours' behoorden, zoals de 'Translateriaanse' visie op de zondeval, de invulling van goddelijk koningschap en de interpretatie van het aardse leven als een proef-interval tussen een vóór- en een nabestaan.
6. De benoeming van een professionele historicus als Church Historian leidde tot een sterke groei in 'Mormon Studies'. Dit riep tegenkrachten op (Gotlieb & Wiley 1981). Toen het 'Eerste Visioen' (Smiths eerste openbaring) aan een historisch-kritisch onderzoek kwam bloot te staan, trok de kerk de remmen wat aan: een andere Kerk-historicus plus een boodschap van de Algemene Autoriteiten aan de 'Mormon History Association' om zich in onderwerp in te perken waren het gevolg.

Literatuur

- Allen, J.B. & G.M. Leonard
1976 *The Story of the Latter-Day Saints*, Bookcraft, Salt Lake City.
- Arrington, J.L. & D. Bitton
1979 *The Mormon Experience. A History of the Latter-Day Saints*, New York.
- Baer, H.M.
1979 The Aäronic Order: the development of a modern Mormon sect, *Dialogue*, 12, 1:57-71.
- Beckford, J.A.
1975 *The Trumpet of Prophecy*, Oxford, Blackwell.
- Beek, W.E.A. van
1985 Theologie en zelfdefinitie in de traditie van de Heiligen der Laatste Dagen, *Godsbeelden in verschillende religieuze tradities*, Kahier van het Bezinningscentrum 5, pp. 81-100, VU, Amsterdam.
- 1988 From tribe to world system: new anthropological perspectives on Mormon societies, J. Sorenson (ed.) *Anthropological Approaches to the Study of Mormon Society*, BYU, Provo (in press).
- Brodie, F.
1945 *No Man Knows My History*, New York (revised ed. 1971).
- Bush, L.E.
1977 The Spaulding Theory then and now, *Dialogue*, X, 1977:40-69.
- Cheesman, P.R.
1977 *The World of the Book of Mormon*, Horizon, Bountiful.
- Coser, J.
1980 *Gulzige instituties; patronen van absolute toewijding*, Deventer.
- Decoo, W.
1979 *Het Mormonisme, bloeiende realiteit achter een legende*, De Nederlandse Boekhandel, Kapellen.
- 1982 Mormonism in a European Catholic Region; contribution to the social psychology of LDS converts, *BYU Studies*.
- Dijk, R. van
1985 *Religieuze opvoeding bij Nederlandse Mormonen*, Utrecht, ICAU.
- Franssens, J.
1984 *Mormonen in Soesterberg*, Utrecht, ICAU.
- Hansen, K.
1981 *Mormonism and the American Experience*, University of Chicago Press.

- 'History'
- 1865 *History of the Church*, 13 vols., Salt Lake City.
- Leone, M.P.
- 1979 *Roots of Modern Mormonism*, Harvard UP.
- McConkie, B.
- 1966 *Mormon Doctrine*, Deseret, Salt Lake City.
- Montsma, J.A.
- 1985 *De exterritoriale openbaring. De Openbaringsopvatting achter de fundamenteelstistische Schriftbeschouwing*. Proefschrift, VU Amsterdam.
- Nibley, H.
- 1952 *Lebt in the Desert and the World of the Jaredites*, Deseret, Salt Lake City.
- 1964 *An Approach to the Book of Mormon*, Deseret, Salt Lake City.
- 1970 *Since Cumorah*, Deseret, Salt Lake City.
- 1975 *The Message of the Joseph Smith Papyri: an Egyptian Endowment*, Deseret, Salt Lake City.
- O'Dea, T.F.
- 1957 *The Mormons*, New York.
- Palmer, D.
- 1981 *In Search of Cumorah. New Evidences for the Book of Mormon from Ancient Mexico*, Horizon, Bountiful.
- Schwimmer, E.G.
- 1965 *Mormonism in a Maori-village*, University of British Columbia.
- Shipps, J.
- 1984 *Mormonism; the story of a new religious tradition*, Michigan, Ann Arbor.
- Smith, J.S.
- 1954 *Essentials in Church History*, Deseret, Salt Lake City.
- Sorenson, J.L.
- 1983 Mormon folk and Mormon elite, *Horizons*, 1, 1: 4-18.
- 1985 *An Ancient American Setting for the Book of Mormon*, Deseret, Salt Lake City.
- Thoden van Velzen, H.U.E. & W.E.A. van Beek
- 1988 Purity, a greedy ideology, W.E.A. van Beek (ed.) *The Quest for Purity; Dynamics of Puritan Movements*, Mouton/De Gruyter, Berlin.
- Tullis, F.L. (ed.)
- 1978 *Mormonism, a Faith for all Cultures*, Provo, BYU Press.
- White, O.K. & D.
- 1980 Abandoning an unpopular policy: an analysis of the decision granting the Mormon priesthood to Blacks, *Sociological Analysis*, 41, 3: 231-245.
- Winchester, B.
- 1840 *The Origin of the Spaulding Story*, Philadelphia.